

ПЭЎНА- І НЯПЭЎНА-АСАБОВЫЯ СКАЗЫ Ў ПРАЖСКІХ ВЫДАННЯХ Ф.СКАРЫНЫ

Шырокае выкарыстанне пэўна-асабовых сказаў, у якіх з дзеяслоўным выказнікам у 1- або 2-й асобе не каардынуецца дзейнік, выражаны асабовым займеннікам, з'яўляецца адной з самых характэрных рыс сінтаксісу як царкоўнаславянскай, так і старачэшскай моў. Адсутнасць асабовага займенніка не сведчыла аб незакончанасці сказа, і пастаноўка займенніка не была абавязковай, паколькі прэдыкат заключаў у сабе ўказанне на дзеючы суб'ект.

Выпадкі ўжывання ў пісьмовых помніках асабовых займеннікаў тлумачацца наяўнасцю асабога націску, які падкрэслівае знамянальнасць займенніка [4, 5, 6, 7, 9, 10]. На думку У.І.Баркоўскага, акрамя прычын стылістычнага характару, трэба ўлічваць і ўплыў шырока распаўсюджанага двухсастаўнага сказа, дзе суб'ект і прэдыкат выражаны двума членамі сказа [2, с.92, 105–106]. Аб ролі гэтай прычыны яскрава сведчаць прыклады, дзе пастаноўка асабовага займенніка выклікана не патрабаваннем стылю, а арыентацыяй на канструкцыйныя ўласцівасці двухсастаўнага сказа [1, 3, 8].

Захоўванне ў тэкстах Скарыны царкоўнаславянскіх і чэшскіх моўных традыцый аргументуе некаторую перавагу пэўна-асабовых сказаў над адпаведнымі двухсастаўнымі з дзейнікамі, выражаным асабовым займеннікам.

У большасці выпадкаў галоўны член пэўна-асабовых сказаў у аналізуемых тэкстах прадстаўлены дзеясловамі 2-й асобы загаднага ладу. Адсутнасць дзейніка тут выклікана не стылістычнымі, а лексіка-сінтаксічнымі ўласцівасцямі гэтых сказаў. У кантэксце няцяжка выявіць асобу ці прадмет, на які скіравана дзеянне. Трэба адзначыць, што функцыю прэдыката тут выконваюць дзве формы загаднага ладу – першая выражае свае значэнні толькі з дапамогай канчаткаў, другая ж узмацняецца адпаведнай часціцай *да*: *Покорися* г[о]с[по]ду богу и *пожди* помощи его (ІС, 226); *Приклони* ко мне оухо твое и *спаси* мя (П, 616); *Ущедри* мя и *оуслыши* молитву мою (Там жа, 66); *Воспойте* г[о]с[по]деви песнь нову (Там жа, 856); Напоследы же *обратитесь* к

господу богу вашему, и гласу его *послухати будете* (ДЗ, 14); *Не будете лаяти* глухому и предъ слепымъ *не положите* уразу (КЛ, 366) – Празникъ опресночный *да соблюдеши* (КВ, 65); *Да не яств* мяса со кровию (КЛ, 376); *Да не поклонитесь* богомъ чуждимъ (КВ, 65); *Да не острижете* себе власов на главе вооколо (КЛ, 376). Пэўна-асабовыя сказы з галоўным членам, выражаным дзеясловамі загаднага ладу, пераважаюць і ў пазнейшых выданнях на царкоўнаславянскай мове, што абумоўліваецца дыдактычнымі характарам біблейскіх тэкстаў: *Приклони* къ мне оухо твое, и *сп[а]си* мя (АБ); *Приклони* ко мне оухо твое, и *спаси* мя (МБ) – *Оущедри* мя и *оуслыши* молитву мою (АБ); *Оущедри* мя, и *оуслыши* молитву мою (МБ) – Празникъ опресночный *снабдиши* (АБ); И празникъ опресночный *да сохраниши* (МБ) – *Да ся не поклоните* богу иному (АБ); *Не бо поклонитесь* богомъ инымъ (МБ) – И *да не сътворите* обстриженія власъ главъ вашихъ (АБ); *Не сотворите* обстриженія кругомъ от власъ главъ вашихъ (МБ).

Пераходнымі паміж пэўна- і няпэўна-асабовымі сказами з'яўляюцца сінтаксічныя адзінкі, дзе галоўны член выражаны формай 3-й асобы загаднага ладу множнага ліку з часціцай *да*: *Да постыдятся* и *посрамятся*, ищущие душу мою (П, 61); *Да постыдятся* и *посрамятся* ищущей [д]у[ш]у мою (АБ); *Да постыдятся* и *посрамятся* ищущие душу мою (МБ) – *Да потребятся*: от книгъ живущихъ и со праведными *не напишутся* (Там жа, 606); *Да потребятся* от книгъ животныхъ, и с праведными *не напишутся* (АБ); *Да потребятся* от книги живыхъ, и съ праведными *да не напишутся* (МБ).

Аднасастаўныя сказы з прэдыкатам-дзеясловам у загадным ладзе часта ўскладняюцца звароткамі, якія непасрэдна ўказваюць на пэўную асобу ці прадмет. У такіх сінтаксічных умовах наяўнасць дзейніка яшчэ менш апраўдана, нават у стылістычных мэтах. Галоўны член тут выражаецца дзеясловамі 2-й асобы: *Вознеси* судящий землю, *воздай* же воздаяние гордымъ (П, 84); *Побегни* любый мой и *приовнайся* к серне и к младому еленеви на горахъ добровонных речей (ПП, 11); *Возвеселитесь* праведнии о г[о]с[п]о[д]е и *исповедайте* память с[в]я[т]ыни его (П, 866). Тоесная схема пабудовы сказаў з прэдыкатам-дзеясловам у загадным ладзе прадстаўлена ў чэшскай Бібліі: *Воздай* имъ воздание *господи* по деломъ руку ихъ (ПЕ, 96); *Nawratiz* gim odmienu *pane* podle skutkuow ruku gich (ЧБ) – *Вспомяни* г[о]с[п]о[д]и все пригоды наше *возри* и *видь* стыдь лица нашего (ПЕ, 11); *Vospomen* se *pane* czo se pam przyhodilo. *pohledawiz* rohanenye *passé* (ЧБ). Зрэдку ў падобных умовах Скарына выкарыстоўвае асабовыя займеннікі-дзейнікі, тым самым акцэнтуючы ўвагу на суб'екце дзеяння: И *ты* пророкъ *вышнего* *наречешися* (П, 142) – *Ты* же г[о]с[п]о[д]ь вовеки *пребудеш*, и престол царствия твоего от рода в род (ПЕ, 116), параўн.: *Ты* же г[о]с[п]о[д]и въ веки *вселишся*, пр[е]ст[о]л[ь] твои в род и род (АБ); *Ale ty* *pane* *nawieku* *zuostaness*: *stolicze* *twa* *od* *rokolenyu* *aż* *do* *pokolenyu* (ЧБ).

Іншы раз аднасастаўныя сказы з галоўным членам дзеясловам 2-й асобы множнага ліку загаднага ладу абстрагуюцца ад пэўнай асобы ці прадмета, набываючы пры гэтым лексіка-граматычныя ўласцівасці абагулена-асабовых структур: *Да не украдете* (КЛ, 366); *Да не оукрадете* (АБ); *Не оукрадите* (МБ) – И *не солжете* (Там жа); *Ни сължете* (АБ); *Ни солжите* (МБ) – *Воспойте* г[о]с[п]о[д]еви песнь нову (П, 856); *Въспойте* г[о]с[п]о[д]еви песнь нову (АБ); *Воспойте* г[о]с[п]о[д]еви песнь нову (МБ) – *Въспойте* г[о]с[п]о[д]еви и *бл[а]го[с]л[о]вите* имя его (Там жа); *Въспойте* г[о]с[п]о[д]еви, *бл[а]го[с]л[а]вите* имя его (АБ); *Воспойте* г[о]с[п]о[д]еви, *бл[а]гославите* имя его (МБ).

Галоўнымі членамі пэўна-асабовых сказаў з'яўляюцца таксама дзеясловы 1-й асобы адзіночнага і множнага ліку цяперашняга і будучага часу. Вядома, што канструкцыі ад 1-й асобы характэрныя для маналагічнай або простага мовы: *Поставлю храмъ мой посреди васъ, и не завержетъ васъ душа моя* (КЛ, 506); Ныне же *припадаю* на колена сердца моего, просяй от тебе щедроты г[о]с[по]ди (ПБ, 31); *И буду непорочень* с нимъ и *сохранюся* от безакония моего (П, 166); Скотъ пакъ и користи градовы межю собою *розделихомъ* (ДЗ, 106); Для чего *имамы стеречи* у стень своих (ПС, 21); Въ погигбели душъ нашихъ *приносихомъ* хлебъ нашъ от лица оружия въ пустыни (ПЕ, 116). У «Астрожскай» і «Маскоўскай» бібліях не назіраецца структурных адступленняў у пабудове гэтых пэўна-асабовых сказаў: *И поставлю заветъ мой въ васъ* (АБ); *И поставлю заветъ мой въ васъ* (МБ) – *И буду непорочень* с нимъ, и *съхранюся* от безаконія моего (АБ); *И буду непорочень* съ нимъ, и *сохранюся* от безаконія моего (МБ).

Прэдыкат у форме 2-й асобы адзіночнага і множнага ліку цяперашняга і будучага часу надае пэўна-асабовому сказу дыялагічны характар: *И доколе ленивый спишъ, скоро ли встанешъ* от сна твоего (ПС, 12); Почто вовеки *забываеши* нас, и *опущаеши* нас в долготу дней (ПЕ, 116), параўн.: Prosz niewieky *zapominass* na nas: *opusstyess* nas na dlugost dniow (ЧБ). Гэтыя сказы надзвычай прадуктыўныя ў прадмовах Скарыны да біблейскіх кніг, якія вызначаюцца дыялагічнасцю маўлення, што абумоўлена скіраванасцю мовы аўтара да кожнага асобна ўзятага чытача. Такія адзінкі, як правіла, з'яўляюцца абагулена-асабовымі сказами: К тому *знайдеши* в них житие Илии пророка божия и Елисея и иных многих (ПЦ, 4); А тако *имате* во кратце пописаны вси станы сыновъ Израилевых от земли египетское даже до Иордана (ЛК, 46); В сей книзе вси лекарства душевные и телесные зуполне *знайдете* (КБ, 26); А тако *имате* первую часть бивлии высловену (Там жа, 6).

Трэба адзначыць, што ў сказах, дзе выказнікамі з'яўляюцца дзеясловы прошлага часу, асабовыя займеннікі, якія выконваюць ролю дзейнікаў, у большасці выпадкаў не апускаюцца. Гэта тлумачыцца тым, што асабовыя формы дзеясловаў прошлага часу на фармальным узроўні дыферэнцыраваны не ў дастатковай ступені. У выніку захоўваецца звычайная для двухсастаўнага сказа схема: *Азь же рекохъ* во обилии моемъ, не подвижуся вовеки (П, 266); *Азь* изъ усть превышнего *вышла есмъ*, перворожденная пред всемъ сътворениемъ (ИС, 386); *Ты сокрушил еси* главу змиеву, *далъ еси* [ее] брашно людемъ ефиопскимъ (П, 656); *Ты* же г[о]с[по]ди по добродетели твоей *обещалъ еси* кающимся, отпущение грехомъ *подати* (ПБ, 306). Захоўваюцца пры адзначаных умовах дзейнікі, выражаныя асабовымі выказнікамі, у «Астрожскай» і «Маскоўскай» бібліях: *Азь же рехъвъ* во обилии моемъ, не подвижуся въ векъ (АБ); *Азь же рехъ* во обилии моемъ, не подвижуся во векъ (МБ) – *Азь* изъ оустъ вышнего *изыдохъ* (АБ); *Азь* из оустъ вышнего *изыдохъ* (МБ).

Няпэўна-асабовыя сказы маюць дакладны структурна-семантычны тып, хаця іншы раз іх цяжка адрозніць ад няпоўных сказаў, дзе адсутнічае дзейнік. Разам з тым няпэўна-асабовыя сказы, у адрозненне ад пэўна-асабовых, у меншай ступені адчулі на сабе ўплыў часу.

Вядома, што да сінтаксічных адзінак гэтага тыпу адносяцца сказы, у якіх прэдыкат выражаны дзеяслоўнымі формамі 3-й асобы ўсіх часоў, а суб'ект дзеяння – няпэўная група асоб.

Канструкцыямі пераходнага тыпу паміж няпэўна-асабовымі і няпоўнымі выступаюць сказы, дзе галоўным членам з'яўляецца дзеяслоў 3-й асобы адзіночнага ліку цяперашняга або будучага часу, які па лексіка-грамматычных

уласціваасях нагадвае форму загаднага ладу без умацняльнай часціцы *да*. Гэтыя сказы характарызуюцца больш выражаным, чым у звычайных няпэўна-асабовых сказах, значэннем няпэўнасці той ці іншай асобы. У гэтым выпадку ўказваецца на нявызначаны адзінкавы суб'ект [2, с.109], а агульны змест сказа суадносіцца па сэнсу з парадай: *И омытъ* все тело свое и ризы в текущей воде и *чистъ будетъ* (КЛ, 306); *И здробит* [его] на малыи кусы и *полиеть* олеем (Там жа, 86); *И созжетъ* [его] на требнице жертвномъ (Там жа, 126). У царкоўнаславянскіх выданнях тут паслядоўна захоўваюцца дзеяслоўныя формы загаднага ладу з часціцай *да*, характэрныя пэўна-асабовым сказам: *И да сламлешу* [ее] на оурухи и *да възліеть* на ня елей (АБ); *И да разломиши* [ее] на оукрухи, и *возліеши* на ня елей (МБ) – *И да възложитъ* жрецъ на олтарь приносный (АБ); *И да вознесетъ* жрецъ на олтарь приношенія (МБ) – *Да ся измыеть* водою, и *чистъ будетъ* (АБ), але: *И омыеть* тело свое водою живою, *чистъ будетъ* (МБ). У чэшскай Бібліі скарынаўскім няпэўна-асабовым сказам таксама адпавядаюць пэўна-асабовыя канструкцыі: *Zdrobyss* gi na drobhe kusky: a *poligess* olegem (ЧБ) – *A zapaly* ge na oltarzu zapalne obieti (ЧБ).

Сказы, дзе выказнік выражаны 3-й асобай не толькі цяперашняга і будучага, але і прашлага часу дзеясловаў, у асноўным кваліфікуюцца як няпоўныя з апушчаным дзейнікам, які лёгка ўстанаўліваецца з кантэксту: О том *пишетъ* въ книгахъ царствъ и въ книгахъ паралипоменона (КС, 16); Того же во еврейскихъ книгахъ *не пишетъ* (КЭ, 23); Теже *пишетъ* в ней, о зверехъ о птицахъ о рибыхъ чистыхъ и нечистыхъ (КЛ, 56); *И вчинилъ* ту требникъ и *возложи* на нь дрова (КБ, 39); Долю пакъ останочную *вылилъ* на требникъ (КВ, 446); *И оцестил* грехъ претяжкий от сыновъ Израилевыхъ (ЛК, 54).

Зрэдку ў такіх кантэкстуальных умовах Скарына выкарыстоўвае дзейнік, выражаны асабовым займеннікам, у выніку чаго сказ пераўтвараецца ў двухсастаўны: *Он же зреть* про окна его и у дверей его *надслушиваетъ* (IC, 246); *Онъ же опочиваетъ* подле дому его, и во стенахъ его *воткнетъ* коль (Там жа); *Она же* пакъ везмиши *внциде* во градъ, и *принесе* ко свекрови своей (КР, 6). У «Астрожскай» і «Маскоўскай» бібліях у тых жа кантэкстуальных умовах асабовы займеннік у функцыі дзейніка праяўляецца надзвычай рэдка, бо архаічныя традыцыі пабудовы няпэўна-асабовых і няпоўных сказаў тут захоўваюцца больш паслядоўна, чым у выданнях Скарыны: Приничая сквозе оконце ея, и на дверехъ ея спослушай (АБ); Приничаяй сквозе оконца ея, и при дверехъ ея послушаетъ (МБ) – Обитаяй близъ дому ея, и вбьетъ коль въ стену ея (АБ); Обитаяй близъ дому ея: и вбьетъ коль въ стены ея (МБ) – *И иде* во градъ (МБ), але: *Она же иде* во градъ (АБ). У чэшскім арыгінале таксама апускаецца дзейнік: *Wessla do miesta: a prynesla k swekrussi swe* (ЧБ).

Сказы з 3-й асобай множнага ліку дзеясловаў у ролі прэдыката складаюць асноўную групу няпэўна-асабовых сінтаксічных канструкцый. Тут мэтазгодна вылучыць тры групы сказаў у залежнасці ад ступені няпэўнасці. Да першай групы адносяцца сказы, якія па ступені нявызначанасці дзеючай асобы набліжаюцца да безасабовых. Суб'ект тут – усе людзі без выключэння: *И сего для прозвали суть* место то скала розделения (ПЦ, 506); *И прозвали* имя месту тому Орма, то есть проклятие (ЛК, 456); *И вчинили* суть тако (КВ, 276); *Како имели приносити* жертвы пришедши до земли обетованное (ЛК, 346); *Годъ седмы имели праздновати* и земли в нем не делати (КЛ, 47).

Шырока прадстаўлена ў выданнях Скарыны група няпэўна-асабовых сказаў, дзе прэдыкат выкарыстаны ў кантэксте, які ў нязначнай ступені дазваляе вызначыць абмежаванае кола дзеючых суб'ектаў: *И поразили суть* и того

царя и **побили** сынов его со всеми людьми даже до скажения и **взяли** землю их (ЛК, 47б); А то **чиниваху** с самого набоженства молитвы деюще (КЛ, 3); И тамо **знайдують** бделиумъ и камень онихинъ (КБ, 11); И **приидоша** посполу до Египта (КВ, 11); И тако **чинили суть** за шесть дней (ІН, 13б).

Трэцяя разнавіднасць няпэўна-асабовых сказаў вызначаецца структурнай тоеснасцю з няпоўнымі сказамі. Але дзейнік тут не з'яўляецца неад'емным кампанентам сказа, і яго ўзнаўленне канструкцыйна неапраўдана: **Послалі** дзванадцяті мужевъ согледати земљи обетованное (ЛК, 30); Лота братанича Аврамова **пленили** (КБ, 26б); И **идоша** во пустыню Сур (КВ, 30); И скоро **послалі** по нее (ПД, 36).

Жаданне Скарыны падкрэсліць аб'ектыўную множнасць суб'екта дзеяння цалкам мяняла структуру аднастаўных сказаў. Але сказы з дзейнікамі, выражанымі асабовымі займеннікамі, уступаюць няпэўна-асабовым у колькасных адносінах: **Они** же шедши **добыли** посадовъ и сел его и **побиша** живущих на земли той (ЛК, 47б); **Они** же **обыскаху** их доме и не знашедши **навертисешя** въ Ерусалимъ (ДЦ, 99); **Они** же **пришли** черпати воду и наливши до корит **хотели напоити** стада отца своего (КВ, 7); **Они** же **растерзали** суть ризы своя на себе, и возложивши бремена на ослы **навертисухся** во градъ (КБ, 81б). Тут паказальна тое, што дзейнікі каардынуюцца з аднароднымі выказнікамі, якія пры неабходнасці могуць абстрагаўвацца ад суб'ектнага значэння дзейніка. У выніку ўтвараюцца няпэўна-асабовыя сказы.

Такім чынам, фактычны матэрыял пражскіх выданняў Скарыны сведчыць аб тым, што пачынае паступова зніжацца колькасць аднастаўных сказаў, дзе ўказанне на суб'ект дзеяння адбываецца за кошт фармальных сродкаў прэдыката. Нягледзячы на царкоўнаславянскі і чэшскі моўныя ўплывы, якія яшчэ рэгламентуюць адносную перавагу пэўна- і няпэўна-асабовых сказаў над двухстаўнымі з дзейнікамі, выражанымі асабовымі займеннікамі, усё часцей названыя аднастаўныя сказы мяняюць сваю ўнутраную структуру, пераўтвараючыся ў двухстаўны сказ з асабовым займеннікам у ролі дзейніка.

ЛІТАРАТУРА

1. **Борковский В.И., Кузнецов П.С.** Историческая грамматика русского языка. – М., 1965. – С. 404 – 409.
2. **Борковский В.И.** Синтаксис древнерусских грамот: Простое предложение. – Львов, 1949.
3. **Борковский В.И.** Сравнительно-исторический синтаксис восточнославянских языков: Типы простого предложения. – М., 1968. – С. 17 – 77.
4. **Вайан А.** Руководство по старославянскому языку. – М., 1952. – С. 389.
5. **Матвеева-Исаева Л.В.** Лекции по старославянскому языку. – Л., 1958. – С. 176.
6. **Потебня А.А.** Из записок по русской грамматике. – М., 1958. – Т. I – II. – С. 246.
7. **Соболевский А.И.** Лекции по истории русского языка. – М., 1907. – С. 240 – 241.
8. **Стеценко А.Н.** Исторический синтаксис русского языка – М., 1972. – С. 74 – 75.
9. **Шахматов А.А.** Синтаксис русского языка. – Изд. 2. – Л., 1941. – С. 64 – 65, 162 – 164, 463.
10. **Los J.** Gramatyka staroslawianska. – Lwow – Warszawa – Krakow, 1922. – S. 159.

КРЫНІЦЫ ФАКТЫЧНАГА МАТЭРЫЯЛУ І ІХ УМОЎНЫЯ СКАРАЧЭННІ

АБ – Библия. – Острог, 1581.

МБ – Бібліі сиречь книгъ с[вя]щеннаго писанія. – М., 1778. – Т. I – II.

ЧБ – Bibly genż gest stary a nowy zakon w mowie czesky. – W miastie Benatkach, 1506.

КБ – кніга „Быццё»; KB – кніга „Выхад»; КЛ – кніга „Левіт»; ЛК – кніга „Лічбы»; ДЗ – кніга „Другі закон»; ІН – кніга „Ісус Навін»; КС – кніга „Суддзі»; КР – кніга „Руф»; ПЦ – першая кніга „Царстваў»; ДЦ – другая кніга „Царстваў»; ТЦ – трэцяя кніга „Царстваў»; ЧЦ – чацвёртая кніга „Царстваў»; КЮ – кніга „Юдзіф»; КЭ – кніга „Эсфір»; КІ – кніга „Іоў»; П – Псалтыр; ПС – Прытчы Саламона; ЕК – Еклезіяст; ПП – Песня песняў; ПБ – кніга „Прамудрасць божая»; ІС – кніга „Ісус Сірахаў»; ПД – кніга „Прарок Данііл».